

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2022

ESKORTOVÁNÍ ZATČENÝCH DO LETOVSKÉHO KONCENTRÁKU

Romano džaniben

časopis romistických studií | 29. ročník | 2/2022

Na obálce:

Skupina mužů procházející Mirovicemi v doprovodu četníků | Foto a popis na fotografii:

Karel Hungr, z fotografického souboru „Mirovicko a protektorátní údobí ve fotografii (1939–1945)“,
kronika města Mirovice.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Renata Berkyová „Za Lety pod lesem byl zřízen koncentrační tábor“. Rozbor neznámých fotografií a strojopisu Karla Hungra z Mirovic	7
Mátyás Rosenberg Fonologické a morfologické rysy beášských jazykových variet na východním Slovensku	33
Sandra Ort-Mertlová „Žeby sme si po smrt' nechodili.“ Reflexie skúseností Rómov s praktikami inštitucionálneho systému zdravotnej starostlivosti	63

NERECENZOVANÁ ČÁST

Adriana Daneková Dva životy Antona Facunu	85
Romská hudba pod drobnohledem současných hudebníků	
Renata Berkyová Úvod	109
Vojtěch Lavička Kritika romské hudby	111
Jan Dužda E kritika romane artoske	115
Anketa: Jaký text romské písne je váš nejoblíbenější a proč?	119

RECENZE | ANOTACE

Kolektiv autorů:

Všude samá krása a Samet Blues

(Kateřina Čopjaková)

125

Anna Mirga Kruszelnicka, Jekatyerina Dunajeva (eds.):

Re-Thinking Roma Resistance throughout History:

Recounting Stories of Strength and Bravery

(Monika Stachová)

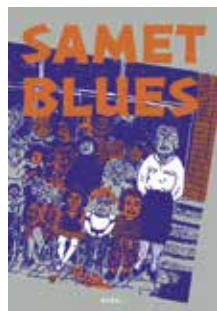
131

Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova, Aleksandar Marinov (eds.):

***Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern
and Eastern Europe from the 19th Century until World War II***

(Jekatyerina Dunajeva)

139

Kolektiv autorů

Všude samá krása

Praha: Kher, 2021, 222 s., ISBN 9788087780251

Kolektiv autorů

Samet blues

Praha: Kher, 2021, 182 s., ISBN 9788087780275

Domácí nakladatelství romské literatury Kher má za sebou důležitý rok ve znamení profesionalizace. Loni tým vedený romistkami Radkou Patočkovou a Karolínou Ryvolovou vydal hned tři tituly, z toho dva původní,¹ což je na podnik komorních rozměrů nebývalá aktivita. Sbírky *Všude sama krása* a *Samet blues* si navíc přičítají i další pomyslná prvenství – uvádějí vedle zavedených také nové romské autory a autorky, a především otevírají jiný pohled na moderní české a slovenské dějiny.

Krásné 20. století

Název staršího souboru textů odkazuje na první dojem pamětnice Ireny Tomášové z české poválečné metropole zveřejněný v rámci jejích vzpomínek zaznamenaných Ilonou Ferkovou v *Romano džaniben* 1–2/1995: „Přijeli jsme do Prahy, tak velké město jsem ještě neviděla, všude samá krása!“ (Ferková 1995: 91). V tom exaltovaném zvolání se totiž o dějinách Romů v Československu skrývá mnohé. Primárně obecně sdílený poválečný optimismus (nejen) Romů, kteří přišli do Čech coby žádaná pracovní síla. Sekundárně dnešní ironický význam spojení, jež se v tomto kontextu stalo předzvěstí života dané menšiny v komunistickém

¹ Třetí publikací byla kniha Philomeny Franz *Žít bez hořkosti* – viz recenze H. Kaftanové v RDž 2/2021 (pozn. red.).

Československu po další dlouhé roky.

Dvacítka autorů a autorek sbírky *Všude samá krása* přináší prostřednictvím rodinných osudů svůj pohled na překotné 20. století, především na druhou světovou válku a režim nastolený po Únoru 1948. Výbor čerpá z elektronicky vydané sbírky *Moji milí* (2014), archivu projektu *Šukar laviben le Romendar / Romové píší...* (2010) a zcela nových příspěvků oslovených autorů. Celkově čítá 22 chronologicky řazených kratších próz (necelá polovina z nich je původně v romštině, otištěna je v obou jazycích), které pokrývají období od roku 1938 po devadesátá léta, a prezentuje zavedené spisovatele jako Andreje Giňu nebo Eriku Oláhovou vedle debutantů Patrika Bangy či Moniky Hejdukové.

Všechny prózy mají pro romskou literaturu typický charakter žánru pravdivého vyprávění ze života, kdy vypravěč převypravuje něco, co mu bylo vyprávěno někým z příbuzných, případně svou vlastní vzpomínku s ambicí zachovat příběh dalším generacím. Sdělení, že se jedná o skutečné příběhy z rodinné historie, utváří často expozici próz jako v případě „Dávného slibu“ Markéty Hejdukové („V naší rodině se traduje takový příběh.“ – s. 53) nebo „Já a oni“ Gejzy Horvátha („Když si v duchu listuji knížkou, kterou napsal můj život...“ – s. 103). Příběhy předávané doposud ústní tradicí se ale protentokrát dostaly na papír, jsou vytištěny černé na bílém, což je pro tato vyprávění zcela nová situace a autor/ka (případně editorka) s nimi takto museli nakládat. Otázkou ale zůstává, jestli se díky tomuto procesu už staly uměním, přesněji beletrií.

Hned druhá povídka Markéty Šestákové s lakonickým názvem „Válka“ odpovídá na položenou otázku záporně. Shrnutí života romské rodiny za druhé světové války, které jí původně vyprávěla tchyně, je zachyceno ve strohých oznamovacích větách, jako by se jednalo o hrubý přepis orální historie, a jeho hodnota leží mimo oblast literatury. Nemá smysl pátrat po nápaditém používání figur a tropů, soustředit se na způsob, jak je vyprávěno, podstata zůstává u toho, co je vyprávěno. V tomto případě nelze mluvit o beletrii, naopak je na místě hovořit o dokumentu stejně jako u mnohých dalších ze zbývajících próz.

Zaměříme se proto na ty, které se výrazněji vymykají. Trojice povídek Květy Podhradské oplývá téměř filmovou dynamikou vystavěnou na živě napsaných dialozích. Zkušená autorka, píšící romsky, umí pracovat s napětím a každý z jejích tří příběhů („Margitka“, „Olga“, „Máma“) uvozuje čtenářsky atraktivní věta, ať už se jedná o přímou řeč nebo ne. Ostatně už samotné názvy odkazující na jména (a roli) hlavních hrdinek a zároveň příbuzných dokládají jinak konstruovanou práci s rodinnými vzpomínkami.

Svěžím jazykem založeným na hovorovosti, invenční hře s frazeologismy, slangem a občasným zapojením romských slov především v pejorativním kontextu hýří memoár Gejzy Horvátha o dvouleté základní vojenské službě „Já a oni“. Název postavený na kontrastu by mohl vzbuzovat dojem, že se jedná o tíživou vzpomínku, jenže i ponižující vstupní prohlídka autor vykresluje coby zábavnou historku.

Idealizace mládí, případně dětství přináší do vyprávění překvapivý (až nepatřičný) nadhled, případně automatické přijímání statu quo. Zvláště patrné je to ve vztahu některých autorek k mužským hrdinům – těm se odpouští mnohé včetně domácího násilí. „Děda byl prostě světák, k tomu strašně hezký chlap, vypadal jako herec. Uměl číst a psát, což v té době bylo mezi Romy něco nevídaného. Každý měl dědu rád, jen babička mu nemohla přijít na jméno“ (s. 67), uvádí ve svém vyprávění „Moji milí“ matadorka romské literatury Eva Danišová potom, co popsala, jak její dědeček babičku okrádal, podváděl a opouštěl, aby následně bez okolků dodala, že ji i bil. Jakkoliv jsou obhajování tradic a konzervativismus v genderových rolích dobově a etnoemancipačně pochopitelné, idealizace patologií, ke které tu dochází, se jeví jako až moc křečovitá.

Osvěžujícím v tomto kontextu se stává jakýkoliv náznak přemýšlení mimo zavedené normy nebo pokus o jejich vysvětlení. Když Erika Oláhová poměrně banální anekdotu z oslavy svých třicetin uvozuje vysvětlením, proč v roce 1987 coby Romka a matka pracovala, píše: „A tak jsem tam s manželem a dětmi prožívala nejkrásnější období svého života. Zároveň jsem si připadala jako spoutaná, a tak se moje nezkrotná povaha o to více projevovala v zaměstnání“ (s. 192). To je u domácí romské autorky pořád spíše nezvyklé přiznání k touze po seberealizaci mimo tradiční mateřskou roli. Podobně když se Mária Siváková v próze „To je ten váš kapitalismus“ snaží zachytit svoje myšlenky během vaření halušek pro otce, který žehrá na nové poměry a touží po starých jistotách. Nedobírá se sice jasného vysvětlení, ale když vzpomíná na jejich život před rokem 1989, postupně v ní vzrůstá pochopení původu otcových názorů.

Motiv *romipen* v čistě idealizovaném kontextu nebo žánry grotesky a anekdoty patří v domácí romské literatuře mezi hojně rozšířené a jejich časté opakování přispívá ke stereotypnímu smýšlení o romské literatuře. O to cennější jsou vykročení mimo zavedený rámec, přestože pak autoři a autorky nejsou tolik vypravěčsky suverénní, ohledávání nových možností, jak předat čtenářům svou výpověď o světě, za to stojí.

Jiné devadesátky

Hledat nové cesty, jak vyprávět, více nabízí současnost, případně nedávná minulost, s níž se úzce setkává. V druhé, útlejší sbírce třinácti próz dvanácti autorů pojmenované s odkazem na emancipaci Afroameričanů *Samet blues* se to daří většině z nich.

Editorka Lenka Jandáková coby první a poslední vyprávění zvolila taková, jež spojuje motiv domácího úkolu, kdy se děti v rámci školních povinností ptají v rodině po okolnostech sametové revoluce. Zatímco první próza „V bublině“ Stanislavy Ondové je ještě literárně váhavá, ta poslední Reny Horváthové „Výbuch v Nuslích“ už s časem i jazykem pracuje zajímavěji. Během přípravy

chlebíčků teta, babička a matka odpovídají náctileté příbuzné, co se v jejich životě s převratem v roce 1989 změnilo. Autorka střídá perspektivy, z živých dialogů přechází ve vyprávění do minulosti, nechybí vnitřní monology. Jemný humor, kterým si vypomáhá, se ztratí, když dojde na tragickou část příběhu – výbuch domu v Nuslích: „Najednou člověku připadalo, že romský život nemá pro ostatní lidi žádnou cenu. Když se rozednilo, teprve jsme viděli, co výbuch způsobil. Spoušť. Po ulicích se válelo sklo, kusy rámu oken a sutiny... Ulice se proměnila v kulisu nějakého válečného filmu. Jenže tohle byla skutečnost“ (s. 166).

Motiv rasismu ve spojení s uvolněním, které přišlo v devadesátých letech, se objevuje více než v polovině próz. Narativ devadesátých let díky romským autorům získává na další vrstvě, která se obvykle v majoritní literatuře ani umění nepopisuje. Krimiseriál *Devadesátky* režiséra Petra Bebjaka uvedený na začátku roku 2022 na veřejnoprávní televizi tuto skutečnost potvrzuje. Šest dílů zachycuje nejcharakterističtější zločiny daného období, žádné z rasově motivovaných vražd Romů, případně cizinců, které tehdy byly spáchány, se scénáristé ale nevěnovali, a nejinak je tomu v domácí literatuře. Nutkání zaplnit toto prázdné místo v kolektivní paměti se v souboru stává téměř hmatatelné. Objevují se jména zavražděných Romů Tibora Berkiho, Emila Bendíka nebo Heleny Biháriové. Popisy každodennosti, jejíž součástí byla agrese příznivců hnutí rasistických skinheads, nejapné poznámky nebo segregace romských dětí ve školách. Čtenář zde sice najde radost z konce komunistického režimu, pokusy o první podnikání, ale více se dočte o nejistotě, kterou nová doba marginalizované menšiny přinesla.

Silný ženský postoj, vzhled do vlastní emancipace prostřednictvím vztahu k milovanému otci, později manželovi a nakonec i ve vztahu k zavedeným pořádkům i majoritě, nabízí Iveta Kokyová ve čtrnáctidílném cyklu „Chci obojí“ (Kokyová je jednou ze tří autorů či autorek zastoupených v *Samet blues* i v romštině). Próza vychází z intimních vzpomínek a vztahuje se k zásadním otázkám, s nimiž se Romky musejí během života vyrovnat. Zevnitř vlastní komunity pramenícímu tradičnímu postavení žen, které zrovna nepřeje vzdělávání a ekonomické samostatnosti, a zvenčí, z majority přicházejícím predsudkům a rasismu. Kokyové se podařilo trefně vystihnout mlýnské kameny, mezi kterými se Romky mnohdy ocitají, zároveň předvedla zajímavou literární práci. Kompilace různě starých textů z let 2016 až 2020, v některých případech vycházejících z esejů psaných během studií romistiky, souvisí jen volně, ale ve výsledku pokrývají celý její ideový přerod.

V roce 2014 publikovala Kokyová ve sbírce próz romských autorek *Slunce zapadá už ráno* sedmidílný cyklus „Rodina je jen jedna“. Za vágním názvem se ukrývaly vzpomínky na otce alkoholika, před kterým se při jeho návratech domů musela schovávat jeho žena i šest dětí, jinak byly krutě zbiti. Protipól temných memoárů na dětství tvořily ty o autoritativní a obětavé babičce, ochotné vždy pomoci. Považovat oba cykly za čistě autobiografické by bylo patrně mylné a nemá

smysl pátrat po míře „pravdivosti“ každého z nich. Naopak se jasně ukazuje, že v tvorbě Kokyové došlo k posunu a autorka dokáže pracovat s náznaky, alegorií a celkově fabulovat s cílem ukázat své přesvědčení a nepochybně také ovlivňovat čtenáře v jejich smýšlení.

Nigerijská spisovatelka Chimamanda Ngozi Adichie ve své přednášce „Nebezpečí jednotných příběhů“ upozornila na moc, kterou vyprávění má – brát člověku důstojnost, ale také mu ji navracet. Aby bylo schopno toho druhého, je potřeba rozšířit paletu příběhů o co nejvíc barev a odstínů. Sbírkám *Všude sama krása* a *Samet blues* se pestrost daří, a to jak směrem k majoritě, tak k romským čtenářům. Touha vyprávět o současnosti a jejím vlastním prožívání je pak posouvá na cestě k vlastnímu literárnímu výrazu.

Kateřina Čopjaková²

Literatura

Ferková, I. 1995. Sar o Roma avenas pal o mariben pro Čechi / Jak přicházeli Romové po válce do Čech. *Romano džaniben* 2 (1): 89–95.

Kol. autorů. 2014. *Moji milí, sbírka romské narativní prózy*. Praha: Kher.

Kol. autorů. 2014. *Slunce zapadá už ráno*. Praha: Knihovna Václava Havla.

2 Autorka je literární kritička a novinářka. E-mail: copjakova@gmail.com